

A GLOBALIZÁCIÓ ÉS MIGRÁCIÓ MAGYARORSZÁGON¹

AZ ALÁBBI TANULMÁNY AZT MUTATJA be, hogy miképpen függ össze globalizáció és nemzetközi migráció, és hogy ez az összefüggés rendszer miképpen érvényesül Magyarországon. A tanulmány amellett fog érvelni, hogy Magyarország társadalma és gazdasága radikálisan átalakult a világgazdaság egy új ciklusát jelentő globalizáció előre haladtával, és ebben a folyamatban egy ideig migrációs szempontból befogadó országgá vált, majd ez a vonzereje csökkent és stagnálás figyelhető meg.

A migráció átalakulása és a transznacionális terek kialakulása a globalizáció korában

A globalizáció elsősorban egy olyan piaci alapú globális gazdaság kialakulására utal, amelyben a pénzügyi és befektetői tőke a lehető legszabadabban áramlik. A transznacionális, azaz a határonkon átnyúló és nem nemzeti leányvállalatokon alapuló társaságok révén a termelés, valamint az áruk és a szolgáltatások terén létrejön egy még egységesebb globális piac, amelynek kiszolgálása válik a nemzetállamok egyik legfontosabb feladatává. Ez összekapcsolódhat az államgazdasági szerepvállalásának csökkenésével, széleskörű privatizációval, kiservezéssel (részfeladatok piaci szereplőkkel történő ellátásával) és deregulációval, azaz a gazdasági szabályozás bürokratikus szintjeinek csökkenésével, illetve a szabályozások leépítésével. Fontos elem még a nemzetközi munkamegosztás átalakulása, amelynek során az ipari termelés egy jelentős része áttelepül a harmadik világ bizonyos részeire. Ez az áttelepülés jelentősen kihat a globális versenyre, amelyben többek között az európai államok elveszítik hagyományos iparágai egy jelentős részét (textilipar, néhízipar, a gépgyártás egy jelentős része). Ez összekapcsolódik a mezőgazdaság átalakulásával és a helyi termelői bázisok elvesztésével.

Migrációs szempontból rendkívül jelentős következmény, hogy ezzel együtt eltűnik mind a mezőgazdaságban, mind pedig az ipar és kapcsolódó szolgáltatások terén egy szélesebb, alacsonyabb iskolázottságú termelői réteg, ami a foglalkoztatottság szerkezetét és kacsolódó osztályviszonyokat jelentősen megváltoztatja. Ez nem azt jelenti, hogy ezek a rétegek teljesen megszűntek, hanem azt hogy a gazdasági átalakulás hatására vagy kiszorultak a formális munkaerőpiacról (kényszer-

¹ Az alábbi szöveg több ponton támaszkodik korábbi kutatásaimra a globalizáció és migráció összefüggésében. Bizonyos elemei a szövegeknek kéziratos formában elkészültek már mind a migráció mind pedig a globalizáció téma körében. E töredékes szövegrészletek az jelentősen átdolgozott formában kerültek felhasználásra. Ezen nem publikált és jelen háttér tanulmányhoz átdolgozott szövegrészletek a következő kutatások és munkák keretében születtek: Bevándorlás Magyarországon NKFP-5/0084/2002. Artemisszió Alapítvány által szerkesztett szöveggyűjtemény tanárok számára (2008).

nyugdíj, állástanánság, háztartásba való visszalépés stb.) vagy átkerültek a szolgáltatói szektorba. Más oldalról főképp Kelet-Európa bizonyos államaiban ezen, illetve a fiatalabb rétegek egy része a globális hierarchia következtében megindult más európai vagy éppen Európán kívüli államokba (pl. USA, Kanada, Izrael) és bekapszolódott a kiépülő cseléd és gondozói iparba, a mezőgazdasági idénymunkába így bepótolva az ott kieső termelői rétegeket.

A globalizáció és migráció kapcsolatrendszerével foglalkozó irodalom igen széles téma-kör alakított ki. E téma-kört áttekintve érdemes felfigyelni arra, hogy a legtöbb vizsgált probléma makroszintű és leginkább a gazdasági és politikai rendszerek átalakulásával kapcsolatos. Ezen makro összefüggések mellett ez az irodalom még jelentősebb terjedelemben foglalkozik az idegenellenességgel, a közvetítői kisebbségekkel, az etnikai enklávékkal, migrációs hálózatokkal és a migránsok társadalmi és emberi tőkéjével. Külön nagy téma az identitás átalakulása, a kevert, a hibrid és más komplexebb identitásformák elterjedése és annak működési mechanizmusai (*Sassen 1999; Held et al 1999:297–302; Okolski 1999; Salt 2001; Portes & Böröcz 2001, Massey et al 1998; Zolberg 2001*).

A globalizáció korában, szemben a fogadó közösségekben megfigyelhető általános várakozással a vándorlókat nem képzelhetjük csak úgy el, hogy elhagynak egy országot, egy területet majd pedig néminemű vándorlás után megérkeznek egy másik területre és ott tartósan le is telepednek és felveszik az adott ország vagy közösség nyelvét és szokásait. Ebben a korszakban a vándorlás lehet periodikus, időben korlátozott, szociológiai értelemben nem befejezett, illetve a kötődés az elvándorolt és a kibocsátó között nagyon sokféle formában fennmaradhat.

A globális versengésben és a kapcsolódó gazdasági átalakulásban a terület és közösség kapcsolatát a vándorlás többféleképpen oldhatja, teheti érvénytelenné. A nemzetközi migráció egyre nagyobb transznacionális üzletággá vált, amely egyszerre több szinten és több intézmény bevonásával szervezi az emberek áramlását a tőke és a javak mozgása mellett. Ebben az üzletágban megjelennek a küldő és fogadó államok, kormányzati szervek, a multinacionális cégek, a munkaerő mozgását szervező ügynökségek, nemzetközi migrációs szervezetek, etnikai csoportok, vallási közösségek, illetve az embercsempész hálózatok is. A bevándorlás kontrollja is sokat vesztett hatékonyságából miután maguk az államok is ambivalensen viszonyulnak a bevándorlás kérdéséhez, miközben maguk a migránsok is sokkal jobban szerezettek. Emellett komoly nyomást fejtenek ki azok a multinacionális cégek és iparágak, amelyek üzleti megfontolásból mind a szakképzett, mind pedig a szakképzetlen munkaerő mozgatásában, komoly érdekekkel rendelkezhetnek. Hasonlóan az új középosztályi életstílus is megnövelte a cselédként, vagy éttermi kiszolgálóként alkalmazandó bevándorlók iránti keresletet, illetve az ebben az iparágban egymással éles versenyben lévő éttermi és más cégek ilyen irányú igényeit. Ugyanígy segíthet a kibocsátó állam is a vándorlásban, miután a globalizáció pénzügyi és adósságmenedzselési szempontú gazdaságpolitikai rendjében a vándorlók által hazautalt pénzek komolyan befolyásolhatják az otthoni társadalom békéjét és

az adott, elszegényedett állam fizetési mérlegét (*Massey 1998:221–252*). A területen kívüliség megjeleni az etnikai tudat és identitás szintjén is, hiszen az információs technológia hihetetlenül gyors fejlődésével átalakul a „bevándorló közösségek” társadalmi és kulturális jellege is. Egyre nagyobb számban jelennek meg diaszpóra közösségek, azaz olyan etnikai csoportok, amelyek térbeli leg ugyan elszakadnak ugyan az „anyaközösségtől”, miközben fenntartják kulturális, társadalmi, sőt gazdasági kötődéseiket is (*Brubaker 1998; Sik & Tóth 2002; Melegh 2002; Melegh et al 2004, 2010; Feischmidt & Zakariás 2010a, b*).

A globalizáció korában az etnikai privilegiumok rendszere egyre bővebb teret nyer, hiszen a migrációs jogosultságok száma nő éppen a globális gazdasági kapcsolatok átalakulása során. Egyre több ország kapcsolódik be a migrációs folyamatokba. Olyan térségekben, ahol szükség lehet olyan, etnikailag is kötődő migráns rétegekre, amelyek az adott ország vagy térség szempontjából jó munkaerőpótlásnak minősülnek, ott nagyon gyakran kiépítenek egy, az etnika privilegiumokat támogató intézményrendszert. Érdekes módon ez éppen olyan országokban történik, amelyek a globális gazdaság egy korábbi állapotában főképp kibocsátó országok voltak (azaz a helyi nemzeti diskurzusban „vérveszteségként” jelentek meg az elvándorlók) és nagyon komoly diaszpóra politikát alakítottak ki. Ilyen országok például Mexikó, Olaszország, Spanyolország és Finnország stb. Magyarország ebből a szempontból még érdekesebb, hiszen a szinte 100 évvel korábban elvesztett területein élő kisebbségi lakosság a magyar nemzeti diskurzus szempontból mindig is komoly viták tárgya volt. Köszönhetően a globális nemzeti versengés (EU csatlakozás, gazdasági szerkezet átalakulás) illetve a kacsolódó globális hierarchikus képzetek miatt e tematika és viszonyulás a kilencvenes évek kezdetétől olyannyira élessé vált, hogy háttérbe szorított minden olyan kísérletet, amely a bevándorlást egységesen kezelte volna, és kivette volna a „nemzetpolitikai”, etnikai keretekből (*Feischmidt & Zakariás 2010a, b; Hegyesi & Melegh 2003; Melegh 2011*).

A globalizáció korában a fenti átalakulási folyamatban és a globális versengésben a vándorló tömeg felosztható különböző kategóriák szerint. Egyrészt van a határokon át ingázó, „szerződéses munkaerő vándorlás”, amely kormányok és munkáltatók által időben korlátozott mozgást jelent. Ennek a legfőbb célja olcsó, szakképzetlen vagy gyengén szakképzett munkaerő szezonális biztosítása, majd „rendezett” hazaküldése és a családok áttelepülésének megakadályozása (*Schierup et al 2006:48–80*). A globalizáció korában a szakképzetlen munkaerő vándorlásának „rendezetlenebb” formája a világ pénzügyi és gazdasági szervezőközpontjaként működő „globális” városokba való tömeges bevándorlás a szakképzetlen „kiszolgáló személyzetet” (takarítókat, büféseket, burkolókat, pincéreket stb.) alkalmazó szektorokban. Szociológiai szempontból idesorolható a növekvő gyerek, idős és beteg gondozói, illetve háztartási munkát végző cselédipar is, amely jól jelzi a korábban erősen férfiközpontú vándorlás feminizálódását is (*Parrenas 2001; Lutz 2002*).

A globalizáció a magas szakképzetséggel vagy speciális tudással rendelkező, egyesek által új „elitként” leírt csoportok mobilitásában is megjelenik. Ezek a (menedzser,

informatikus stb. foglalkozással bíró) átmeneti szakképzett vándorlók szintén területen kívüliek abban az értelemben, hogy mozgásuk állandó, tulajdonképpen sehol sem telepednek le egy-két évnél hosszabb időre. Általában nagyobb multinacionális cégeknek szolgálnak vagy azok szatelit beszállítójaként dolgoznak és feladatuk egy-egy nagyobb beruházás megszervezése, végrehajtása vagy éppen egy átszervezés levezénylése. A globalizációs kor vándormunka rendszerének egy újabb formája már a testek térbeli mozgását sem igényli, hiszen az online és call center állások megjelenése pl. a biztosítási szakmákban, szoftver fejlesztésben lassan létrehozza a virtuális migráció különböző formáit, amelyek szintén területen kívüliek nemzet-állami szempontból (*Aneesh 2003*).

A váltás kora. Kivándorlás és a globalizáció

A kelet-európai társadalmak a kapitalista világgy gazdasági rendszer kialakulásával olyan agrártérségek kent tagolódtak be, amely hosszabb távon az agrárrendszerek fel bomlását kevéssé ellensúlyozó ipari és kereskedelmi fejlödés miatt nagyon létszámu kivándorlót bocsátott ki az európai és a transzatlanti migrációs rendszerben (*Sassen 1999*). Ez főképp a 19. század utolsó évtizedeiben és a 20. század első évtizedeiben figyelhettük meg. Ez a folyamat megfelelt a világrendszer elmélet feltételezéseinak (a nem kapitalista rendszerek felbontás nagyobb migrációs hullámot indít le). Ennek lezajlása és lezáródása után (a húszas években az Egyesült Államok tulajdonképpen politikailag megtörte ezt a folyamatot, majd az egész világgy gazdaság ciklikus relatíve bezáródott) azonban a folyamatot nem szoktuk követni, pedig a deruralizálódás folyamata nem záródott le. Az államszocialista viszonyok kapcsán is figyelünk mindenig arra terjed ki, hogy politikailag lezáródtak a határok, és nem vesszük figyelembe, hogy a migrációs folyamatokat is meghatározó nagyobb globális trendek és folyamatok miképpen alakulnak az éppen fennálló politikai viszonyok között. Pedig ezek a folyamatok, illetve az ezen folyamatokban mutatkozó különbségek megszabhatják a migrációs folyamatokat.

Közismert, hogy közvetlen térségünk migrációs szempontból igen megosztott képet mutat. A már az ötvenes évek végén bevándorló országgá váló Ausztriát le számítva az 1980-as évekig a legtöbb térségbeli ország alapjában kivándorló ország volt a népszámlálásokból számított nettó vándorlási egyenleg alapján. Ez az egyenlötetőség a nyolcvanas évek végén felbomlott és már vannak volt szocialista országok, amelyek a kelet-európai átalakulás során bevándorló országokká váltak, míg vannak olyanok, amelyek továbbra is kivándorló országok maradtak, sőt kivándorlási hullámot tapasztaltak meg. Az előbbiekbet tartozik Csehország, részben Szlovákia és Magyarország, míg Albánia, Románia és Bulgária egy kivándorlási hullámot követően stabil kibocsátó országgá vált (Szlovákia, Románia és Magyarország tekintetében lásd még *Gödri & Tóth [2010]*). Ezt mutatja az 1. táblázat is.

Ezt a különbséget csak részben magyarázza meg az egy főre jutó GDP eloszlás. Bizonyos szempontból igaz, hogy az alacsonyabb egy főre jutó GDP-val rendelkező országokból kerülnek ki általában a kivándorló országok (Bulgária, Albánia és

Románia), illetve a legnagyobb egy főre jutó GDP-vel rendelkező Ausztria a leginkább vonzó ország bevándorlási szempontból. Ellenben Lengyelország, Szlovákia és Magyarország igen közel állnak egymáshoz gazdasági fejlettség szempontjából és mégis eltér a viselkedésük migrációs szempontból (lásd még Gödri & Tóth [2010]).

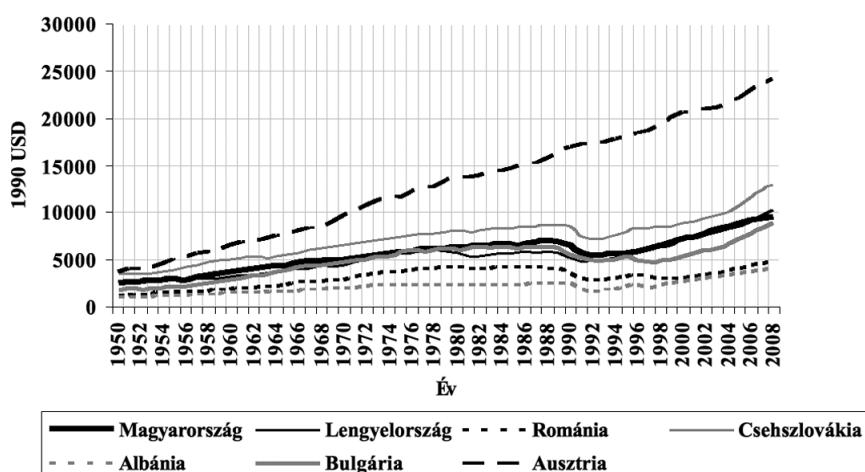
1. táblázat: Nettó vándorlási egyenleg, minden nemre, minden változat (per 1000 fő), 1950–2010

	Magyarország	Románia	Szlovákia	Lengyelország	Cseh Köztársaság	Szlovénia	Albánia	Ausztria
1950-55	4	16	6	-10	-4	-5	0	-15
1955-60	-43	-52	8	-50	-1	-5	1	-10
1960-65	1	-19	-10	-3	-8	-3	1	3
1965-70	1	-4	-9	-39	-10	-4	0	10
1970-75	-2	-10	-1	-43	-3	3	0	17
1975-80	-2	-13	-1	-42	-1	7	-1	1
1980-85	-13	-19	-4	-23	-3	3	-1	4
1985-90	-25	-24	-7	-40	-4	4	5	22
1990-95	21	-106	-1	-15	2	8	-85	47
1995-00	20	-70	0	-60	2	5	-53	13
2000-05	14	-54	2	-40	13	5	-20	44
2005-10	15	-40	4	-24	45	4	-15	32

Megjegyzés: a népszámlások egymás utáni összevetése és a népesség előreszámítás módszerével előállított adatsor, amely trendjében megfelel az adott országok adatközléseihez.

Forrás: *World Population Prospects: The 2008 Revision*, <http://esa.un.org>.

1. ábra: Az egy főre jutó GDP, 1950–2008

Forrás: Saját ábra a Maddison adatbank alapján. Csehszlovákia a történeti keret miatt maradt egyben az ábrában. <http://www.ggdc.net/MADDISON/oriindex.htm>

Ennek több oka lehet. Először is Lengyelország esetében a fő kivándorlási célország Németország mindvégig fennmaradt célországként és a történeti kapcsolatok nagyon fontos tényezők a migrációs kapcsolatok fennmaradásában és irányultságában (*Portes & Böröcz 2001*). A lengyel vándormunkásokra Németország már az 1910-es években külön törvényt hozott és ez a kapcsolat fennmaradt a szocializmus idején is. Ettől eltérően Hárás Ágnes egy 2010-es előadásában felvetette,² hogy esetlegesen a társadalombiztosítási kiadások GDP-hez viszonyított aránya, vagy egy főre vetített, vásárlóerő paritás alapján számított értéke magyarázza ezt a különbséget abból a szempontból, hogy Magyarországról kevésbé „érdemessé” kivándorolni, hiszen a jóléti rendszer relatíve fejlett. Ez egészen biztosan szerepet játszik, és éppen a jelenleg zajló szociális átstrukturálódás nagyobb tömegeket útnak indíthat. Mégis úgy tűnik érdemes hosszabb távú strukturális folyamatokat is figyelembe venni, nem a Hárás által is támogatott mikro közgazdasági elméletek alapján, hanem a makrostrukturális megközelítés segítségével.

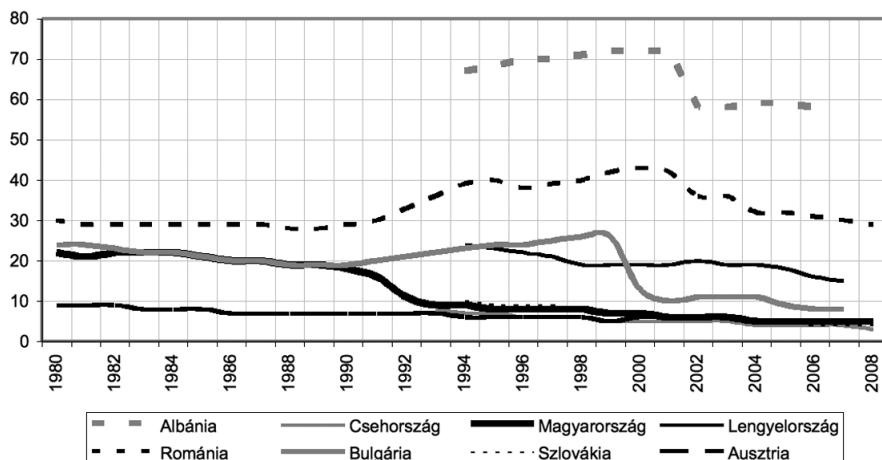
Ha közelebbről megnézzük ezeket az országokat, akkor jól látszik, hogy ezek az országok foglakozási szerkezet tekintetében jelentősen eltérnek egymástól és a világrendszer elmélet összefüggéseinek megfelelően azok az országok mutatnak nagyobb elvándorlási hajlandóságot, ahol a foglalkoztatottak csoportjában kisebb arányban találunk mezőgazdaságban dolgozó embereket. Mint azt a történeti elemzések megmutatták az agrártérségek és agrárcsoportok voltak az elmúlt száz évben a kivándorlás elsődleges forrásai, illetve, és ez rendkívül fontos, ez az arány jelezhet egy a világ gazdaságba való sajátos (munkaerő intenzív térségekben, relatíve alacsony munkabérek mentén való betagolódást, ami mindenki által migrációs forrás lehet, legyen akár szó agrár vagy nem-agrár csoportokról). A világrendszer elméletén túl migrációs elméletek egy egész sora ezt az összefüggést boncolgatja a duális munkaerőpiac elméletétől egészen a kumulatív okság elméletéig (*Massey 1998; Stalker 2000*). A 2. ábra azt mutatja, hogy az összefüggéssel mindenki által számolnunk kell.

Azok az országok váltak kivándorlási országgá, amelyek még a világkapitalizmusba való visszatárolódáskor is komolyabb agrárfoglalkoztatottsággal rendelkeztek a betagolódás időpontjában, illetve rendelkeznek esetleg még ma is. Ilyen volt és maradt Albánia, Románia még vissza is agrárosodott a kilencvenes években, illetve Lengyelország és Bulgária. Az arányok éppen a megfelelő sorrendben követik és korrelációs kapcsolatot szintjén, Lengyelországot leszámítva, ahol komoly vita van a kilencvenes évek második felének adatairól, az összefüggés rendkívül erős (0,8-tól egészen 0,9-ig). Ez azt is megmutathatja, hogy társadalomtörténetileg az olyan országok, mint Magyarország már átlépték a „Rubikont” és átalakult az a gazdasági szerkezet, amely fenntartott volna masszívabb kivándorlási folyamatokat. Természetesen nem lehet kizární, hogy mérési problémák is fennállnak és esetleg valamivel magasabb a magyarországi elvándorlás, mint, ahogy azt a fenti ábrák sugallják (*Gödri 2010b*). Ennek ellenére nehezen lenne alátámasztható, hogy

2 <http://www.demografija.hu/index.php/hirek/151-a-ksh-nepessegstudomanyi-kutato-intezet-es-a-magyar-statistikai-tarsasag-demografial-szakosztaly-koezoes-konferenciat-szervez>

Magyarország jóval közelebb lenne viselkedésében Romániához, mint azt a 2. ábra mutatja. Sőt az a tény, hogy pl. Romániában a népszámlálás alulbecsli az elvándorlást (a hiányzó családrészeket is bediktálják), inkább arra enged következtetni, hogy a különbségek esetleg még élesebbek.

2. ábra: Agráfoglalkoztatottság (a teljes foglalkoztatottak százaléka), 1980–2008

Forrás: *Világbank*, World development indicators.

A kicsi általános elvándorlási folyamat ellenére a történeti és gazdasági folyamatok erejét mutatja Magyarország esetében az is, hogy magyar állampolgárok főképp Németországban regisztrálnak bevándorlóként és ott a legnagyobb a magyarországi bevándorlói állomány (2. tábla). Ezen államok mellé zárkoznak fel azok az újabb államok, mint Spanyolország és Olaszország, ahol az utóbbi időben megnőtt a kereslet a globalizáció korára jellemzően a cseléd és agrármunka iránt. Esetlegesen ebben a kapcsolatban az erdélyi network kapcsolatok is számítanak. Nagy valószínűséggel az elvándorlás némileg emelkedni fog az alacsonyabb társadalmi rétegek fokozatos ellehetetlenülésével és a hosszabb ideje fennálló stagnálás következtében.

Vonzás és stagnálás

A hazai szakirodalomban nagyon erős az az álláspont, hogy a szocializmus idején igazából jegelve volt a migrációs kapcsolatrendszer és leginkább csak legális és illegális elvándorlásról beszélhetünk erre az időszakra vonatkozóan (többek között Tóth [1997:63–67]; Gödri [2009:120]; Gödri & Tóth [2010]). Pedig ha összeadjuk a KSH bevándorlási adatait (kumulált flow adat), akkor 1970 és 1987 között (tehát még az erdélyi exodus előtti időszakban) összesen 66 504 bevándorlási lépés volt Magyarországon. 1980 és 1987 között pedig 45 247 a belépések teljes száma, amely belépései sokaságon belül a Romániából érkezettek száma mindenkorban 6094. Az adatok pedig azt mutatják, hogy a volt szocialista országok Európában és Európán kívül is komoly szerepet játszottak (pl. Lengyelország 9312, Szovjetunió 6048, Kuba

2. táblázat: Magyar állampolgárok regisztrált külföldi állampolgárként egyes európai országokban

Ország	Magyar állampolgárok száma										
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	
Ausztria	..	..	..	13 104	13 824	14 375	15 455	16 763	18 135	19 938	
Belgium	..	1 089	1 244	..	1 564	1 529	..	..	..	2 917	
Ciprus	..	16	77	..	..	..	..	..	..	..	
Csehország	..	477	418	410	426	451	479	512	535	587	
Dánia	332	406	391	445	447	463	527	624	724	1 019	
Egyesült Királyság	3 200	7 133	..	..	6 599	6 021	5 157	..	2 560	..	
Észtország	..	8	..	..	..	..	..	..	..	..	
Finnország	403	597	654	708	687	678	634	687	724	900	
Franciaország	..	..	..	..	..	..	2 954	..	..	..	
Görögország	538	..	..	..	..	134	..	..	..	..	
Hollandia	1 135	1 385	1 538	1 719	1 832	1 886	2 029	2 271	2 386	2 921	
Horvátország	..	..	188	..	..	..	..	..	..	..	
Izland	32	52	49	49	54	53	46	48	..	..	
Lengyelország	..	..	..	403	..	..	..	..	453	457	
Lettország	..	12	13	10	9	18	18	18	22	23	
Liechtenstein	..	10	14	14	15	12	..	..	..	..	
Litvánia	..	..	8	..	..	..	3	3	4	6	
Luxemburg	..	..	143	..	..	..	..	..	597	688	
Németország	57 996	53 152	54 437	55 978	55 953	54 714	47 808	49 472	56 075	60 221	
Norvégia	203	254	343	308	341	336	360	395	484	651	
Olaszország	1 988	2 817	3 066	3 186	..	..	3 734	4 051	4 389	5 467	
Portugália	84	112	123	161	161	..	..	..	251	386	
Románia	38	25	23	23	16	269	269	264	262	261	
Spanyolország	208	424	..	1 343	..	1 711	2 298	3 044	4 704	6 628	
Svájc	4 184	3 613	3 559	3 640	3 816	3 847	3 849	3 833	3 972	4 400	
Svédország	3 221	2 992	2 988	2 727	2 463	2 303	2 309	2 349	2 560	3 104	
Szlovákia	..	..	..	..	..	1 539	1 526	1 760	2 106	2 702	
Szlovénia	..	51	51	64	61	65	50	109	98	127	
Törökország	..	205	..	..	..	..	..	..	..	..	
Ukrajna	..	..	..	141	..	..	..	..	..	..	
Összesen	73 562	74 830	69 327	84 433	88 268	90 404	89 505	86 203	101 041	113 403	

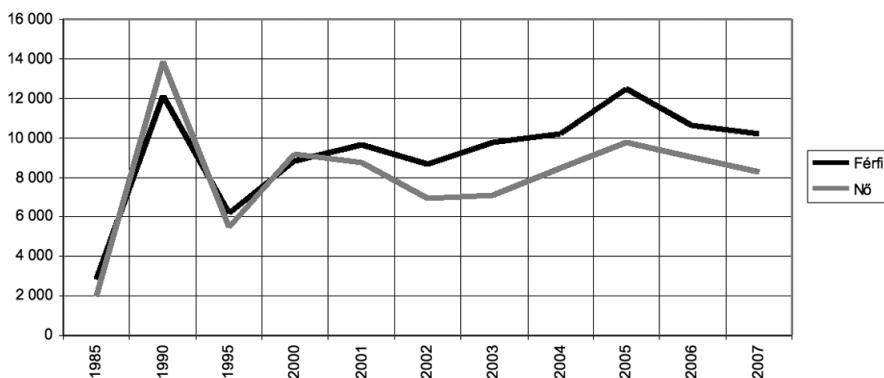
Megjegyzés: A táblázatban szereplő számok stock (állomány) adatok.

A 2. táblázat tükrözstatisztikákon alapul és ezért rendkívüli módon függ az adott ország statisztikai gyakorlatától, illetve a migránsok adatbejelentésétől. Bizonyos arányokat azonban valószínűleg jól tükröz. A pl. feltétlenül alulbecsült angliai adatok esetében a munkavállalás valószínűleg inkább ingázó jellegű illetve migrációs szempontból nem regisztrált.

Forrás: KSH, 2010.

4127, Vietnám 999, Mongólia 340) Mellettük még szerepet játszottak más országok is mint például Líbia vagy Szíria. Amint azt kvalitatív elemzések is mutatják Magyarországnak a nyolcvanas évek során volt vonzereje (*Melegh 2011*). Így nem meglepő, hogy politikai változásokkal és a világkapitalizmusba való visszaintegrálódással Magyarország egyértelműen célországgá vált a kilencvenes évek első felében. A bevándorlók két hullámban jöttek Magyarországra, majd stagnálás következett be a beáramlás tekintetében.

3. ábra: Vándorlási egyenleg (abszolút szám), 1985–2007

Megjegyzés: Ez a grafikon csak a ki és bevándorló külföldi állampolgárok egyenlegét mutatja. Fontos felhívni a figyelmet arra is, hogy az idősor nem egyenletes és csak a 2000-es év után évenkénti.

Forrás: KSH, 2009, Nemzetközi vándorlás idősorai.

Mint közismert a Magyarországra bevándoroltak túlnyomó része a környező országokból vándorolt be és magyar etnikumú és ők képezik minden két hullám alapját (*Tóth & Gödri 2005*). És mint már fentebb jeleztek ez etnikai privilégiumok alapján való mozgás nem hogy ellentmond, hanem éppen összevág a globalizációs tendenciákkal (*Melegh 2002; Feischmidt & Zakariás 2010a, b*). Érdemes azonban felfigyelni arra, hogy a kezdeti nekiindulás után visszaesésre került sor, majd újabb hullámról majd hosszabb ideje stagnálás figyelhető meg a 15–20 ezres értékek körül. Különösen a második hullám az érdekes, amelyben már komoly szerepet játszhatott a migráns hálózatok kumulatív épülése és a magyar gazdaság viszonylagos szívőereje (*Hárs 2010; Gödri 2010a; Melegh 2008*). Ez a hullám torpan meg az utolsó néhány évben, ami egybevág a magyar gazdaság lelassulásával, a GDP stagnálásával és a munkaerőpiac nagyon rossz szerkezetben való megmerevedésével.

Azt is érdemes látni, hogy míg a kezdeti időszakban a nemek aránya kiegyenlített, addig az a későbbiekben a férfiak javára megváltozik. Ez feltétlenül azt jelenti, hogy ugyan Magyarország fenntart egy bizonyos vonzerőt ugyan, de semmiképpen sem mutat a dél-európai országokban megfigyelhető hasonló felfutást a csalédi par vagy más szolgáltató iparágak esetében, amikor is a nők aktivitása jelentősen megőrzi. Ez nagyon jól jelzi, hogy Magyarország a kezdeti időszakban elindul egy pályán, azonban a 2000-es évek elején e téren megtorpan.

Hasonlón alakul tulajdonképpen a tartózkodó állomány is és csak nagyon lassan növekszik a jelenleg megfigyelt 180–200 ezres szintre miközben a férfiak és a nők aránya csak egy rövidebb időre vált pozitívról az itt tartózkodó külföldi állampolgárök javára. Megjegyzendő, hogy a 2001-es év alacsony száma egy adminisztratív beavatkozás eredménye és valószínűbb, hogy lassan, kumulatív módon emelkedett a külföldiek népessége Magyarországon a jelenlegi plató irányában. Külön érdekes, hogy az uniós csatlakozás sem okozott tartós emelkedést. Ez persze nem jelenti azt, hogy mind az uniós csatlakozás, mind pedig Románia csatlakozása nem indított el olyan folyamatokat, amelyek a nem megfigyelt idevándorlás (harmadik országbeli tartózkodási engedéllyel bíró más európai országban, nem regisztrált EU-s állampolgár stb.) esetleg nem növekedett. Azonban nehéz feltételezni, hogy ez nagyon nagy szám lenne, illetve nagyon tartós lenne, hiszen akkor ez regisztrált jogi formákban is megjelent volna.

3. táblázat: A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok száma és megoszlása nemenként

Év*	A külföldi állampolgárok száma			A külföldi állampolgárok megoszlása, %			Ezer férfira jutó nő	Ezer magyar állam-polgárra jutó külföldi
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen		
1999	77 834	72 411	150 245	51,8	48,2	100,0	930	15,1
2000	79 101	74 024	153 125	51,7	48,3	100,0	938	15,5
2001	53 578	56 450	110 028	48,7	51,3	100,0	1 054	10,9
2005	68 652	73 501	142 153	48,3	51,7	100,0	1 071	14,4
2008	89 938	84 759	174 697	51,5	48,5	100,0	942	17,4
2009	95 824	88 534	184 358	52,0	48,0	100,0	924	18,4

* Január 1-jei állapot.

Forrás: Sárosi & Melegh 2011.

4. táblázat: A magyar állampolgárságot kapott személyek száma és megoszlása nemenként

Év	Magyar állampolgárságot kapottak száma			Magyar állampolgárságot kapottak megoszlása, %		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
1993-1997	22 590	26 486	49 076	46,0	54,0	100,0
1998-2003	16 173	20 055	36 228	44,6	55,4	100,0
2004-2008	16 798	21 222	38 020	44,2	55,8	100,0
1993-2008	55 561	67 763	123 324	45,1	54,9	100,0

Forrás: Sárosi – Melegh 2011.

Az áramlási és az állományi adatok összevetése kapcsán fontos azt is látni, hogy a bevándorló külföldiek egy része nem vándorolt tovább, hanem, legnagyobb számban a magyar etnikumúak, állampolgárságot is kaptak. Mintegy százhúszt ezer külföldi kapott állampolgárságot 1993 és 2008 között, ami igen jelentős szám a bevándorolt

népesség nagyságához képest. Az 1993-as állampolgársági törvény megváltoztatásával ez az állampolgársági szám jelentősen meg fog ugrani és önmagában jelentősen le fogja vinni a tartózkodó külföldi állampolgárok számát.

Láthatóan a nemek aránya a 4. táblázatban egészen másképpen alakul mint a 3.-ban, azaz a férfiakhoz képest nagyobb arányban vannak olyan nők, akik állampolgárságot kaptak. A nők ilyen aktív részvételre is arra utal, hogy nagy számban családilag beilleszkedett nők állampolgársághoz jutnak, ami arra utal, hogy esetükben nem valamiféle másodlagos munkaerőpiac a domináns társadalmi beilleszkedési forma.

Összefoglalón a magyarországi bevándorlás tehát alacsony intenzitású és e kontextuális hatás következtében részben más szerkezetű mint Európa nagyobb bevándorlás országaiban. Más szavakkal Magyarország nem vált olyan országgá, amely nagyobb számban vonzaná az alacsonyabb szakképzettségű munkát vállalókat, és akiket vonz azokat nem „telepíti” le. A migrációs szakirodalomból jól tudjuk, hogy a migránsok egy jelentős része az ingázásban érdekeltek és csak akkor kívánnak letelepedni, hogyha az előnyök kiemelkedően nagyok, vagy ha a határok nagyon nehezen átjárhatóak, ami miatt jogi megkapaszkodásra törekednek. Magyarország esetében ezek a tényezők mind az uniós tér kibővülése, mind pedig a sajátos transznacionális etnikai tér kialakítása miatt kevésbé hatnak. A kapcsolódó magyarországi igényeket leginkább egy alacsonyabb iskolai végzettségű magyar réteg kívánja ellátni, amely kevésbé keresi a itteni letelepedési lehetőségeket (*Gödri & Kiss 2009*).

Ez nem jelenti azt, hogy a bevándorlók vagy a korábbi időszakban kiadott munkavállalási engedélyek foglalkozási szerkezetben ez a tendencia nem volt megfigyelhető Ukrajna vagy éppen Románia esetében (*Melegi 2008; Hárs 2010*). Különösen a munkavállalási engedélyek esetében jól látható, hogy az alacsony szakképzettségű munkát engedéllyel vállalók egy jelentős része még 2009-ben is a kereskedelmi, építőipari, vendégipari vagy éppen könnyűipari, alacsony szakképzettségű szférákban próbálkozott, miközben ezen szféráknak a részaránya már nem növekedett a 2000-es években (*Hárs 2010*). A munkavállalási engedélyek száma az engedélyköteles népesség változása ellenére 2006-ig nőtt a 60 ezres szintig, majd Románia és Szlovákia kiesésével visszaesett a 40 ezres szintre. Ukrajna, Kína, Szerbia vált a legfontosabb küldő állammá. Fontos megjegyezni, hogy bizonyos „keleti” államok (Románia és Ukrajna) voltak azok, ahol az alacsony iskolai végzettségű munkások, alacsony szakképzettséget igénylő állásokkal többségen voltak, szemben a többi országgal, amelyek viszonylag jobb helyzetű munkavállalókat adtak legalábbis a munkavállalási engedélyt kérők között (*Melegi 2008*). A tanulmány állítása az, hogy ez a fajta alsóbb osztálybeli munkavállalók iránti kereslet relatíve alacsony és a kereslet a kilencvenes évek és a 2000-es évek első felében történő felfutása után nem növekedett, illetve kielégítése valószínűleg nem bevándorlói jogi keretek mellett zajlik. Más szavakkal Magyarország megjelenik a globalizáció által nyitott migrációs terekben, mégis ott a 2000-es évek eleje óta stabil, ámde meglehetősen alacsony kereslet generál ezen a téren.

Jól mutatja ezt a jelenséget fordítottan az is, hogy a magyarországi bevándorlók jelentős mértékben jobban képzettek mint a teljes honos népesség (*Gödri 2009*). Ez nem meglepő Európában, hiszen több országban ez a tendencia megfigyelhető és a legújabb európai adatok általánosságban is mintha erre utalnának (*Salmenhaare 2009*). Egyrészt ez azt mutatja, hogy a humán tőke tekintetében jól állnak a bevándorlók, és ennek ellenére tudják őket a társadalmi és intézményi mechanizmusok szekunder társadalmi helyzetekbe hozni illetve az egész világon felfutóban van az iskolai végzettség és egy nagyobb oktatási világpiac van létrejövőben.

Külön figyelemre méltó, hogy ez a humán tőke viszonylag jól is értékesül, és a honosítás nehézségei és az esetleges szakmavesztés ellenére a külföldi állampolgárok és még a külföldön született állampolgárok is jobb foglalkoztatási adatokat mutatnak mint a honos vagy éppen a teljes hazai népesség (*Hárs [2010]*, a 2001-es népszámlás esetén *Gödri [2009]*). Ez azt is jelentheti, hogy a migránsok a tényleges réseket töltik be, és addig manővereznek, míg a megélhetésüköt itt viszonylag jól megalapozzák. Más szavakkal nem beszélhetünk hullámról vagy migrációs nyomásról, ami jelzi a magyar gazdaság viszonylagosan alacsony szívőerejét és alacsony intenzitású kapcsolatrendszerét mind az elvándorlás mind pedig az idevándorlás tekintetében.

Ezt mutatja az is, hogy Magyarországon kevés olyan bevándorló van, aki nem magyar nyelvű kultúrából származik. A Kínából és Vietnámból érkező bevándorlók és vándormunkások élnek leginkább diaszpóra közösségekben vagy még pontosabban közvetítői kisebbségi helyzetben (*Nyíri 2010*). Ezek a közösségek részben a nehez migrációs terhek miatt jönnek létre ugyanis így tudják a bevándorlók egymás között megosztani a munkaserzéssel, a papírok biztosításával és a beilleszkedéssel kapcsolatos problémák terheit. Más oldalról komoly ellenérzésekkel kell, hogy szembenézzek, és legfőbb megélhetési módjuk, hogy integráltak maradnak egy transznacionális üzleti térben, és abban viszonylag sokat mozognak. Ez azt is jelenti, hogy főképp a Kínából beérkezők nem is tartják fontosnak a végeleges letelepedést, hiszen ez a kettős állampolgárság tilalma miatt komolyan veszélyeztetné érdekeiket (*Nyíri 2010; Melegh 2011*). A Magyarországon való letelepedés számukra nem elég vonzó, ami jól mutatja a gyenge vonzerő fent elemzett tételét.

Következtetések

A nyolcvanas évek során Magyarország egyre erőteljesebben nyitott a világkapitalizmus irányában és viszonylag gyorsan betagozódott ipari béralkotás alapján annak piaci mechanizmusaiba. A saját és a térség gazdaságának átstrukturálódása, a jelentős globalizációs hiátus, azaz az ipari összeomlás és az érkező tőkebefektetés közötti időbeli és szerkezeti elcsúszás miatt komolyabb migrációs várakozások és a fő migrációs partner esetében jelentős migrációs mozgás indult el. A kilencvenes évek során úgy tűnt Magyarország egy térségbeli hierarchiában kisebb méretükben olyan szerepet játszik el mint a nagyobb bevándorló nyugati és dél-európai államok.

Ez azonban csak korlátozottan érvényesült és Magyarország egy viszonylag szabad regionális és globális térben erősen marginális szerepet játszik hosszabb távú

folyamatok és esetleg még az államszocializmus idején elérte relatíve korai sikerek következtében. Így igazából megszorult egy maga által teremtett transznacionális etnikai térben, ami migrációs erőforrások tekintetében egyáltalán nem kimeríthetetlen. A most már esetleg magyar állampolgárságú, de mindenképpen magyar anyanyelvű migráns csoportokra Magyarországon gazdasági szempontból egyre inkább úgy tekintenek a politikai elit tagjai, mint a további külföldi magyarországi befektetések egyik lehetséges ösztönzőjére. Bár megjegyzendő ez a törekvés nagyrészt kudarcot vallott, vallhat egyrészt a vonatkozó országokba vándorló globális tőke miatt, illetve épp annak köszönhetően, hogy más uniós országok (pl. Olaszország, Spanyolország) is megnyíltak ezen bevándorlók és vándormunkások előtt és az ottani komparatív előnyök nagyobbak voltak, mint Magyarország esetében (nagyobb fizetések, a román nyelv is sok nyelvi akadályt megoldott stb.). Ez főképp azt jelenti, hogy irányunkban erős szelekciós hatás érvényesülhet.

Több tényező hátrálta a tömeges bevándorlást mind a szakképzett mind pedig a szakképzetlen emberek mozgását szervező társadalmi kapcsolatrendszerben. A munkaerőpiac nagyon rossz állapotban van, másfélmillió regisztrált munkahely szűnt meg az elmúlt két évtizedben, a foglalkoztatottsági ráta rendkívül nagyon alacsony komparatív tekintetben. Bár megjegyzendő, hogy ezt a hátrányt a bevándorlók eddig viszonylag sikeresen megoldották és viszonylag sikerkel illeszkedtek be a hazai kapcsolati rendszerekbe, ha már az itt maradás mellett döntötték. A nem ide indulók és a csendben elmenekülők lehetettek azok, akik nem találtak rést és lehetőséget maguk számára. Ők legjobb esetben jogi szempontból, nem bevándorlóként ingáznak még ma is.

Más oldalról úgy tűnik, hogy ez a helyzet a leginkább a nem magyar közösségekből érkező bevándorlókat terheli, akik főképp intézményi szempontból ma már jelentős hátrányban részesülnek. Az etnikai versengés egy etnikailag szervezett hierarchikus térben egyre erőteljesebb lesz, és tovább riaszthatja az itt megtelkedni szándékozókat (Melegh 2011). Ez a versengés persze nem csak a bevándorlók sajátja, hiszen a globális gazdaságba való adott formájú beilleszkedés migránsok és nem migránsok számára egyaránt megnehezítették a stabil egzisztenciák megteremtésének a lehetőségét. Talán ezért is érdemes figyelnünk, hogy a külföldi állampolgárok életükkel és döntéseikkel milyen tükröt tartanak elénk a magyarországi folyamatokról. Csak tanulhatunk tőlük.

MELEGH ATTILA

IRODALOM

- ANEESH, A. (2003) Between Fantasy and Despair: Nationalist Closures in the Transnational Lives of Indian Programmers, in Immigrant Life in the United States: Multi-Disciplinary Perspectives, edited by Colin Wayne Leach and Dona Gabaccia. Routledge, forthcoming. In: LEACH, COLIN WAYNE & GABBACIA, DONA (eds) *Immigrant Life in the United States: Multi-Disciplinary Perspectives*. Routledge.
- BRUBAKER, R. (1998) Migrations of ethnic unmixing in the „New Europe”. *International Migration Review*, No. 4. pp. 1047–1065.
- FEISCHMIDT MARGIT & ZAKARIÁS ILDIKÓ (2010a) Migráció és etnicitás. A mobilitás for-

- mári és politikai nemzeti és transznacionális téren. In: FEISCHMIDT MARGIT (ed) *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Budapest, Gondolat, MTA Kisebbségekutató Intézet. pp. 152–172.
- FEISCHMIDT MARGIT & ZAKARIÁS ILDIKÓ (2010b) Hazatérő idegenek. Az etnikai migráció formái, okai és hatásai a Kárpát-medencében. In: HÁRS ÁGNES & TÓTH JUDIT (eds) *Változó migráció – változó környezet*. MTA Kisebbségekutató Intézet. pp. 57–86.
- GÖDRI IRÉN (2009) Harmadik országból érkezett bevándorlók jellemzői és integrációja a népszámlálási adatok alapján. Kézirat.
- GÖDRI IRÉN & KISS TAMÁS (2009) Migrációs hajlandóság, tervezés és attitűdök az erdélyi magyarok körében. In: SPÉDER ZSOLT (ed) *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH NKI Kutatási Jelentések 86. pp. 183–219.
- GÖDRI IRÉN (2010a) *Migráció a kapcsolatok hálójában. A kapcsolati tőke és a kapcsolathálók jelenléte és szerepe az ezredvégimagyarországi bevándorlásban*. KSH Kutatási Jelentés, 89. Budapest.
- GÖDRI IRÉN (2010b) Vándorlási veszteség Magyarországon az elmulató évtizedben – avagy hányan is vagyunk valójában? KorFa on-line No. 3, <http://www.demografia.hu/index.php/hirek/156-korfa-20103>
- GÖDRI IRÉN & TÓTH ERZSÉBET FANNI (2010) Magyarország, Románia és Szlovákia kivándorlási folyamatai a rendszerváltozások után – eltérések és hasonlóságok. *Demográfia*, No. 2–3. pp. 157–204.
- GÖDRI IRÉN & TÓTH PÁL PÉTER (2005) *Bevándorlás és beilleszkedés*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. KSH NKI Budapest.
- HÁRS ÁGNES (2010) Migráció és munkaerőpiac Magyarországon. Tények, okok, lehetőségek. In: HÁRS ÁGNES & TÓTH JUDIT (eds) *Változó migráció – változó környezet*. MTA Kisebbségekutató Intézet.
- HEGYESI ADRIENN & MELEGH ATTILA (2003) „Immár nem mi vagyunk a szegény rokon a nemzetközi világban”. A státustörvény és az Orbán-Nastase-egyezmény vitájának sajtóbérei reprezentációja és diksírzi rendje. In: SÁRKÖZY, ERIKA & SCHLEICHER, NÓRA (eds) *Kampanykommunikáció*. Akadémiai, Budapest. pp. 135–171.
- HELD, D., MCGREW, A., GOLDBLATT, D. & PERRATON, J. (1999) *Global transformations: politics, economics and culture*. Polity, Cambridge.
- LUTZ, H. (2002) At your service madam! The globalization of domestic service, *Feminist Review*, Spring, No. 70, pp. 89–104.
- MASSEY, D. S. (et al) (1998) *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*. New York: Oxford University Press.
- MELEGH A. (2002) Mozgó kelet. Globális térképek és a státustörvény In: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS (ed) *Zárva várta nyugat. Tanulmányok a kultúrális globalizációról*. Sík Kiadó. [Megjelent: *Eszmélet*. No. 55. pp. 33–62.]
- MELEGH A. (2002a) Migráció Magyarország és Németország között a kilencvenes években. In: ILLÉS SÁNDOR (ed) *Migráció és Statisztika*. KSH NKI, Kutatási jelentések No. 71. pp. 53–67.
- MELEGH, ATTILA, ELENA KONDRA TEVA, PERTTU SALMENHAARA, ANNIKA FORSANDER, LÁSZLÓ HABLICSEK & ADRIENN HEGYESI (2004) Globalisation, Ethnicity and Migration. The Comparison of Finland, Hungary and Russia. In: *Working Papers on Population, Family and Welfare*. No. 7. Demographic Research Institute, Hungarian Central Statistical Office. Budapest. [Megjelent: *Demográfia*, English Edition, 2005.]
- MELEGH ATTILA (2008) Globalization and Migration The Case of Hungary. Migration-2. Collection of Scientific Works. Tbilisi, „Universali”, pp. 35–61.
- MELEGH ATTILA, GÁRDOS ÉVA, GÖDRI IRÉN, SÁROSI ANNAMÁRIA, TÓTH JUDIT, VERES ANNAMÁRIA, TÓTH PÁL PÉTER & HABLICSEK LÁSZLÓ (2010) Fejlesztési tanulmány. IRM.
- MELEGH ATTILA (2011) Tettem valamit az asztalra. Az állampolgársághoz vezető út kvalitatív interjük alapján. In: KOVÁTS ANDRÁS (ed) Magyarrá válni: bevándorlók honosítási és integrációs stratégiái. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségekutató Intézet. pp. 199–242.
- NYÍRI PÁL (2010) Kínai migránsok Magyarországon: mai tudásunk és aktuális kérdések. Lehetőségek. In: HÁRS ÁGNES & TÓTH JUDIT (eds) *Változó migráció – változó környezet*. MTA Kisebbségekutató Intézet.
- OKÓLSKI, M. (1999) Migration pressures on Europe. In: VAN DE KAA, D., LERIDON, H., GESANO, G. & OKÓLSKI, M. (eds) *European Populations. Unity in Diversity*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London.
- PARRENAS, RHACEL SALAZAR (2001) *Servants of globalization*. Stanford, Stanford University Press.

- PORTES, A. & BÖRÖCZ, J. (2001) Keserű kenyér: a munkaerő nemzetközi migrációjának szociológiai problémái (Részletek). In: SIK E. (ed) *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest. pp. 69–87.
- SÁROSI ANNAMÁRIA (2011) Az állampolgárságot kapott külföldiek jellemzése Magyarországon és Európai Unióban. In: KOVÁTS ANDRÁS (ed) Magyarrá válni: bevándorlók honosítási és integrációs stratégiái. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. pp. 101–126.
- SALMENHAARE, PERTTU (2009) Social Capital in the Mobilisation of Human Capital. *Demografija*, English Edition. No. 5. pp. 97–123.
- SALT, J. (2001) A nemzetközi tendenciák és típusok összehasonlító áttekintése, 1950–1980 (Részletek). In: SIK E. (ed) i.m. pp. 61–62.
- SASSEN, S. (1999) *Guests and aliens*. New York: The New Press.
- SCHIERUP, C.-U. & HANSEN, P. (etal) (2006) *Migration, citizenship, and the European welfare state: a European dilemma*. Oxford, Oxford University Press.
- SIK E. (ed) (2001) *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest.
- SIK E. & TÓTH J. (2003) Joining to EU identity – integration of Hungary or the Hungarians. In: SPOHN, WILLFRIED, TIANDAFYILLIDOU, ANNA (eds.) *Europeanization, national Identities and Migration*. Routledge, London, pp. 223–244.
- STALKER, P. (2000) *Workers without frontiers: the impact of globalization on international migration*. Lynne Rienner Publishers, Boulder CO, XII. 163 p.
- TÓTH, P. P. (1997) *Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Püszi, Budapest.
- ZOLBERG, A. (2001) Újabb hullámok: migrációelmélet egy változó világban (Részletek). In: SIK E. (ed) i.m. pp. 41–57.

